

MÜNİF PAŞA LÂYİHASI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Müjgân CUNBUR

Kültür kurumlarımızın tarihleri incelendiğinde, pek çoğunda parlak bir yükselme ve gelişme devrini, bir duraklama, dahası bir gerileme devrinin izlediği görülür. Yüzyıllar önce batıdaki benzerlerine kıyasla çok üstün vakıf şartları içinde kurulup yönetilen kütüphanelerimizde de bazı usullerin zamanla bozulduğu ve eskidiği dikkati çekmektedir. Personel tayininde görülen aksaklıklar, zamanın, yangın ve depremlerin etkisiyle harap olan binalar, gelişip değişmekte olan toplumun değil bilimsel, günlük ihtiyacına cevap veremiyen kitap koleksiyonları ve özellikle azalan gelirler eski vakıf kütüphanelerimizin gerileyip kısmen çöküşlerinin belli başlı nedenleri olmuşlardır. Alınan bütün tedbirlere, harcanan bütün çabalara karşılık, gerileme belki biraz durdurulabilmiş, fakat ileriye doğru bir atak yapılamamıştır.

İngiltere'de bir British Museum'un (1759), Fransa'da bir Bibliothèque Nationale'in (1792), Berlin'de bir Prusya Devlet Kütüphanesinin (XVIII. Yüzyıl başları), Amerika'da bir Congress Library'nin (1800) açıldığı yıllarda Türkiye'de henüz bir devlet kütüphanesi, bir milli kütüphane kurulamamıştı. Batıda, büyük kütüphanelerin kurulup sür'atle gelişmeğe başladığı yıllarda memleketimizin çeşitli yerlerinde birçok kütüphanenin halkın, daha çok medreselilerin istifadesine açıldığı görülmektedir. Ne var ki, bunlar, ne kadar varlıklı olurlarsa olsunlar şahısların kendi sınırlı imkânlarıyla kurdukları küçük tesislerdi, devlet yardımından da yoksundular.

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında ve daha sonraları, yeni olsun, eski olsun, özellikle İstanbul'daki bütün kütüphanelerin durumu, zaman zaman ilgililerin dikkatini çekmiş; birer lâyiha veya rapora benzer bir yazıyla gördüklerini, kütüphanelerin bağlı buldukları sorumlu makamlara bildirmişlerdir. Bir kısmı basılan, bir kısmından dolayısıyla bahsedilen bu lâyiha ve raporların ilki, şimdiye kadar rastlanılanların en eskisi Münif Paşa'nın hazırladığı

lâyihadır. Birkaç yazıda bir-iki cümleyle sözü edilen “Münif Paşa Lâyihası” bilim çevrelerine bütünüyle sunulmamıştır¹.

Lâyihamın bilinen tek yazma nüshası Millet Kütüphanesi Ali Emiri Efendi Kitapları, Lâyihalar Kısmı 85 numarada kayıtlı bulunmaktadır². 171X 103 mm. cilt ölçüsünde yedi yapraklık küçük bir risale olan lâyihamın her sayfasında 125X55 mm. yazı ölçüsünde 14 satır vardır. Avrupa kâğıdına okunaklı bir rik’a ile yazılmıştır. Cildi meşin çarkuşe ebrî kaplıdır. Lâyihamın ilk iki sayfasında Ali Emiri Efendinin kendi el yazısıyla bir önsöz yer almıştır. Bu önsözde Ali Emiri Efendi lâyiha hakkında şu bilgiyi vermektedir:

“Maârif Nâzır-ı esbakı Münif Paşa merhûm Maârif Nâzır olmazdan bir hayli zaman mukaddem bir (Millet Kütübhanesi) te’sis ve teşkilini arzu etmiş ve bu bâbda bir Cem’iyyet-i İlmiyye teşkil ve bunun lüzûmuna dâ’ir bir lâyiha tanzim ederek Sadr-ı a’zam bulunan Âli Paşa merhûma takdim etmiş ve ol vaktlerde Hâriciye Mektûbcusu bulunan Erzurûmî Edhem Pertev Paşa tarafından tevsi’ ve Sadr-ı esbak Âli Paşa merhûm tarafından dahi ba’zı mahalleri tashih edilmiş imiş. İhvân-ı kirâmdan ve üdebâ-yi muhteremeden Fâik Reşâd Bey merhûm Münif Paşa lâyiha-i asliyyesini siyâh ve Edhem Pertev Paşanın ibârelerini ma’î ve Âli Paşanın tashihlerini kenâra kırmızı mürekkeble yazarak³ bu hakire ihdâ eylemiş idi. Aradan onbeş-yirmi sene geçtikden ve Fâik Reşâd Bey rahmet-i Hakk’a vâsıl olduktan sonra Cenâb-ı Hak bu abd-i kemîneye bir kütübhaneye teşkil ve isminin (Millet Kütübhanesi) tevsimini nasib ve müyesser eyledi. Kitâblarımı mezkûr kütübhaneye nakl ve tertib eylediğim esnâda mezkûr lâyiha kitâblar arasında zuhûr eyledi. Bundan yarım asır kadar evvelden bir Millet Kütübhanesi teşkilî arzu edildiği hâlde muvaffak olunamaması ve şimdi benim teşkil eylediğim kütübhanenin de isminin hüsn-i tevârüd kabîlinden olarak Millet Kütübhanesi tesâdüf eylemesi husûslarına ta’accüb ve Cenâb-ı Rabbü’l-âlemine teşekkür ederek merhûm Fâik Reşâd Beyin hatt-ı destiyle olan târihî şu yâdigâr-ı nefisi teberrüken Millet Kütübhanemize vaz’ eyledim.

Fî 5 Şa’bân 335 Ali Emiri”

Ali Emiri’nin önsözünün yazılı bulunduğu yaprağın filigranlı, mühreli kâğıdı, asıl metnin yazıldığı kâğıdın aynı değıldir. Daha

¹ Şemim Emsen: *Osmanlı İmparatorluğu devrinde Türkiye Kütüphanelerinin tarihçesi*, II. “Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, Cilt: IX, Sayı: 3-4, S.123 ve Müjgân Cunbur: *Tanzimatın Kütüphaneciliğine Etkileri*, “Belleten”, Sayı: 112, S. 697-699.

² Lâyihamın mikrofilmi Millî Kütüphane Mikrofilm Arşivi No. A 4521 dedir.

³ Bu husus Faik Reşâd Beyin hattıyla Lâyihamın 2b. sayfasında da zikredilmiştir.

sonra yazılmış olmasına rağmen önsözün kâğıdı daha eski bir cins kâğıttır. Önsözden anlaşıldığına göre lâyihamın müstensihi Faik Reşad Beydir. Lâyihamın asıl metnini Münif Paşa, Maarif Nazırı olmazdan çok önceleri hazırlamış, bu metni devrin Hariciye Mektupçusu Erzurumlu Edhem Pertev Paşa (1824-1872) genişletmiştir. Aşağıda verilecek lâyiha metninde Edhem Pertev Paşa'nın eklediği kısımlar, Münif Paşa'nunkinden ayrılması için italikle dizilmiştir. Lâyihamın takdim kısmındaki fiillerin çekimi çoğul olduğuna bakarak, raporun Sadrâzam Âli Paşa'ya Edhem Pertev Paşa ile birlikte sunulduğu düşünülebilir. Lâyihamın Sadrâzam Âli Paşa'ya sunulduğu tarihi metinde belirtilmemiştir. Edhem Pertev Paşa'nın Hariciye Mektupçuluğunda bulunduğu yıllar (1869-1871 arası) dikkate alındığında, lâyiha, sadrâzama 1869-1871 seneleri arasında sunulmuştur, denilebilir. Bu yıllarda Münif Paşa da -o sırada efendi diye anılmaktadır- Maarif Meclisi Başkanıdır. Ancak aşağıda, lâyihamın metni verildiğinde görüleceği üzere bir "cem'iyet" in varlığından bahs olunmakta ve Ali Emiri Efendi de önsözünde bu cemiyeti "Cem'iyet-i ilmiyye" adıyla anmaktadır. Eğer bu dernek, 1861 de açılıp, büyük kolera salgının çıkması üzerine 1865 de kapatılan "Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmaniyye" ise, o zaman, lâyihamın daha önceki yıllarda Âli Paşa'nın dördüncü sadrâzamlığı esnasında 1861 yılında sunulmuş olduğu düşünülebilir. Yalnız Dârü'l-Fünûn-i Osmânî'nin 1865 yılında açılmış olması, bu ikinci tarihi yani lâyihamın 1861 de sunulması ihtimalini ortadan kaldırır. Şu durumda yine ilk ihtimali, 1869-1871 yılları arasında, Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmaniyye yerine de bir başka cemiyetin varlığını kabul etmek gerekir.

SURET-İ LÂYİHA

"Dersa'âdet'de gerek selâtin-i 'izâm ve gerek aşhâb-ı meberrâtdan (ve erbâb-ı hayrât u hasenâtdan nice 'ulemâ-yı a'lâm ve ümerâ-yi bâhirü'l-ihtirâm ile) sâ'ir eslâf-ı kirâm binâ-kerdesi olarak kırk kadar kütübhâne olup (âşâr-ı eslâfa i'tibâr akşar-i tırak-ı terakki ve istihâr olduğunu âşâr ile bilenele göre) bunlar 'ulemâ-yı İslâmın e'azz-ı yâdigârı olan pek çok nefâ'is-i celîletü'l-i'tibârı (ve tarîk-i ma'kûl ve menkûlde piş-rev bulunan esâtîze-i kirâmın şafha-i ictihâde koydukları bunca âşârı) şâmil hazâ'in-i bî-mişl u bahâdır⁴.

İşte a'zam-i âşâr-ı selef (ve nazâr-ı inşâf u im'âne alınur ise hey'et-i ictimâiyye-i⁵ islâmiyye için vâye-i 'izz u şeref) ve belki mâye-i fâhr-i halef it-

⁴ Âli Paşa'nın eki: Ne çâre ki câmi' dölâblarında ve ekşeri ma'kûs semtlerde olan mezkûr kütübhânelerde müselle-i eydi-i ziya' u hebâdır.

⁵ Âli Paşa (ictimâ'iyeye-i islâmiyye için) ibaresini (ictimâ'iyemize) diye düzeltmiştir.

lâkına şâyân olan⁶ işbu kütübhânelerde (*şûret-i tertîb u tevbîb ve şıfat-ı tar-şif u tensîbden 'ârt olarak bir vücûd-i muḥlakla*) mevcûd mü'ellefâtın hemân kâffesini ('ulûm-ı diniyye ve funûn-i (cüz'iyeye ile reml ve vefk ve tılsımât ve nücûm ve neyrencât gibi bir takım zu'm u zunûn-i) kadimeye müte'allik olup içlerinde fî zamânına milletlerin esâs şerveti (*ve miḳyâs-ı medenî ütiḥâz eyleyüp min külli'l-vücûh kuvve-i nâmiye-i şervet u iḳtidârları olan*) funûn-i nâfi'aya dâ'ir kitâb pek nâdir bulunduğundan (*ve muḳtezâ-yi mevki' olarak hey'etimiz semt-i müsâvâta cerr-i civâr ile mecrûr olmakda olduğundan*) 'aşrı-mızın mizâc ve ihtiyâcına nazaran bunların kâfi olamayacağı (*ve teceddüd-i havâdiş-i 'âlem ise hiç bir şeyi merkez-i kadîminde muḳarrer tutmayıp zamânla yürümeğe mecbûr edeceği*)⁷ nezd-i me'âlî-i vefd-i ḥaḳâyıkdânilerinde daḫi âşî-kârdır.

(*Yümn-i delâlet-i seniyyeleriyle ahâlî-i mutavattına esbâb-ı taḫşîl-i 'ilm u ma'ârif ve tekml-i ḫref u şanâyî'i taḫarrîye düştüklerinden*) şu noḳşân bir az vaktten beri Dersa'âdet'de maḫşûş olup bi'l-ḫuşûş ma'ârif-i (milliyye-nin zirve-i i'lâ-yi imkâne süllem-i şu'ûdu olarak tanzîm ve i'lân buyurulmuş olan) nizâm-nâme-i hümayûnu iḳtizâsınca "Dârü'l-funûn-i 'Osmâni" ve sâ'ir mekâtib-i (münevvi'a-i ma'ârif ve şanâyî' gibi üssü'l-esâs-i teraḳkî ve medeniyyet olan bir nice maḫall-i terbiye-i) 'umûmiyye te'sîs ve küşâdı ve bu vech ile 'ulûm-i cedîde erbâbının günden güne (*gösterilen esbâb-ı teşvî-kiyye sâyesinde bi-ḫamdihî te'âlâ ber-vech-i dil-ḫ'âḫ-ı 'âlî her tarafda tekeşşür*) ve izdiyâdı cihetiyle işbu ihtiyâc bir kat daha tezâyüd etmiştir.

Bundan (*anlaşılan 'adem-i kifâyet sür'at-i mümkinine ile mevcudün ikmâ-line himem-i 'aliyyelerini da'vet eylediğinden*) ḳaḫ'-i nazar mevcûd kütübhâ-neler Dersa'âdet'in mevâḳı'-i muḫtelefesinde müteferriḳ (*vâḳı' ve ekşeriyâ kütüb-i mevcûde daḫi vücûh-i sū'-i istimâlât ile emîn 'add olunan eyâdî-i ḡayr-i ḳâbiledede zâyi'*) olduğundan erbâb-ı müḫâla'a istedikleri kitâbları bir yerde müctemi' bulamıyarak bunların (ism ü cinsini yalnız ba'zı 'uzmâ-yi mille-tin kütübhâne-i maḫşûşlarında çeşm-i temâşâ ile görüp berây-i müḫâla'a)ta-ḫarrî ve tedârükünde zaḫmet ve şu'ûbete düçâr olmaktadırlar.

(*Şu keyfiyyet münâsebât-ı 'adîde ile bi'd-defa'ât meşhûd u ma'lûm-i kem-terânemiz olmakdan nâşi*) sâye-i işlâḫ-vâye-i pâdişâhîde çâkerleri (*ḫayli vakt-den beri bunun şûret-i işlâḫını 'âcizâne piş-i nazar-ı müḫâla'aya alarak*) şu

⁶ Âli Paşa, (işbu kütübhânelerde... müte'allik olup içlerinde) ibaresini (nefâ'is-i celiley) ibaresiyle düzeltmiştir.

⁷ Âli Paşa, (kitâb pek nâdir... yürümeğe mecbûr edeceği) ibaresi yerine (kütübün daḫi ilâvesi lüzûmu) kelimelerini kullanmıştır.

noğşânın ikmâli niyyet-i hayriyesiyle bir cem'iyet teşkil ederek hüsn-i huşûli (*cihetini tevfiğ-i bâri ve teşvîk-i meded-kârilerine bi't-tefvîz yalnız bunun esbâb u*) sâ'ikini tezekkür ve mü'tâlâ'a etmiş olduğumuzdan bu bâbda netîce-i taşavvurâtımızın (*ikmâl-i noğşâniyle berâber kuvveden fi'le çıkmasına bezl-i gencîne-i lûtf u ihsân buyrulmak ümidiyle*) huzûr-ı ma'ârif-nuşûr-i hazret-i vekâlet-penâhîlerine 'arz u beyâna cesâret ederiz. Şöyle ki bi'l-cümle memâlik-i mütemeddine-i sâ'ide de olduğu gibi Dersa'âdet'in (*mevki'-i tahşîl olan cevâmi' ve medâris ve mekâtibe cihet-i münâsebeti müsellemler olmak şartıyla*) bir münâsib mahallinde bilâ istisnâ 'umûm ahâlîye mahşûş olmak üzere (*usûl-i inşâ ve fûrû'-i idâresi tarz-ı cedid-i intizâm ve mazbûtiyette olarak*) bir "Millet Kütübhânesi" inşâ olunup bunun için daği Çenberlitaş'da kâ'in muhterik "Elçiler Hanı" 'arşası⁸ intihâb kılınmış ve fenn-i mi'mârîde mâhir Mösyö *Setâye* ستایه⁹ ma'rifetiyle tanzîm ve leffen taqdîm kılınmış olan bir kıt'a resim mücebinece yirmi bin altın masrafla şûret-i matlûbede gâyet vâsi' ve mükemmel inşâsı mümkün olacağı anlaşılmıştır. Şu egnâda hazîne-i celîlenin 'adem-i müsâ'adesi cihetiyle bu bâbda saltanat-ı seniyyeye bâr olmamak için meblâğ-ı mezbûr Dersa'âdet ve vilâyât-ı şâhânenin 'umûm ahâlîsinden cem' olunmak üzere bir defter açılması tensîb kılınmıştır. Ber minvâl-i muharrer bu kütübhânenin fâ'idesi 'umûma şâmil olacağı cihetle her sınıf tebe'a-i şâhâne ve hattâ memâlik-i mahrûsede mütemekkin ecânib daği bu bâbda bi'l-memnûniyye mu'âvenet edecekleri derkârdır. İşbu kütübhânenin derûnuna vaz'olunacak kitâblar bahşine gelince, bi-'avni (İlâhi yoktur) te'âlâ ebniye-i mezbûre resîde-i hüsn-i hitâm olduğdan sonra onların daği vesâ'it-i münâsebe ile tedârük ve istihşâli esbâbına teşebbüs kılınacaktır. İşbu eğer-i cemîl taraf-ı saltanat-ı seniyyeden intişâr-ı ma'ârif hakkında ittihâz buyrulup gerek (*olduğu kadar levâzım-ı te'ebbüd ve teves-sü'üne ihtimâm ve i'tinâ buyurulduğundan dolayı gerek*) dâhilen ve gerek hâricen fevka'l-gâye mazhar-ı sâpâş u tahsîn olan (*ve nev-be-nev semere-i 'adîde-i nâfi'asiyle dimâğ-ı mülk u müllete zâ'ika-i iftihâr verilen*) tedâbir-i hasenesinin tetimmâtından bulunduğu cihetle şu taşavvûr-ı 'âcizâne nezd-i me'âli-vefd-i (*cenâb-ı pâdişâhide lemha-i iltifâta şâyân ve pîş-i nazar-ı ma'ârif perver-i vükelâ-yi fiğâm-i*) saltanat-ı seniyyede rehîn-i istihşân olarak tervîcine himmet buyurulacağından istibâh etmeyiz. (*Çünkü bu bâbda esâs eskâr-ı çâkerânemizin 'ulûm ve ma'ârifin teshîl-i tahşîli mağşadına mübtenî olup*) her sınıf tebe'a-i şâhânenin ıslâh-ı ahvâli hakkında hüsn-i te'sîrâtı (*ve 'ale'l-huşûş enzâr-ı ecânibde mi'yâr-ı terakkî ve tertîb gibi görüleceği cihetle bi'l-vücûh*

⁸ Şimdiki "Osman Bey Matbaası"nın bulunduğu mahal. (Lâyihadaki alt not)

⁹ Yapılan araştırmalarda "ستایه"nin kimliği tesbit edilememiştir.

menfa'ati) der-kâr olan böyle bir teşebbüs-i pür-menâfi'in kuvveden fi'le çıkarılmasıyla (*az zamân içinde şûri ve ma'nevî fevâ'id-i 'adidesinin ber-vech-i etemm-i hayyiz huşûle gelmesi*) dil-hâh-ı mekârim iktinâh-ı cenâb-ı pâdişâhîye daği muvâfîk (*ve pâ-yi taht-ı saltanat-ı seniyyenin der-dest-i icrâ bulunan tezyînâtına ser-levha edilse lâyık*) olacağı cihetle bu bâbda müsâ'ade-i seniyye-i mülk-dârileri şâyân buyrulduktan başka mu'âvenet-i bâhirü'l-bereket-i şeh-r-yârieleri daği bî-dirig buyurulacağını kaviiyyen ümîd ve isti'tâf ederiz.

İşbu maqşad-ı mühimmin sâha-pirây-ı hüsn-i huşûl olması mu'âvenet-i hey'et-i devlete mütevaqqıf olduğundan bu huşûsun taht-ı şahâbet-i seniyyelerine almalarını haşşaten istirhâm ederiz. Ve zât-ı mehâsin-âyât-ı âşâfânelerinin müselle-i âfâk olan evşâf-ı celile-i vağan-perverî ve fütüvvetleri iktizâsınca bâ'ts-i zıkr-i cemîl ve ecr-i cezîl olacağ böyle bir hayre delâlete bezli himmet buyurulacağını me'mûl ederiz.

Tahkîk-i çâkerânemize göre intiâb olunmuş olan mezkûr Elçi Hanı 'arşasının bir miqdârı şeh-r-emânet-i behiyyesine 'â'id olduğundan açılacak defter mücebince aqça cem' olunduğda verilmek üzere bedel-i mişliyle bunun cem'iyet-i 'âcizânemize terki ve kuşûrunun daği cem'iyet hesabına olarak uşûlüne tevfiқан iştirâsı zımnında emânet-i müşârun-ileyhâya evâmîr-i lâzime i'tâ buyrulması bâbında..."

Eldeki tek yazma nüsha burada son bulmaktadır. Cümle tamamlanmadığına, sayfanın alt kısmında silinmiş bir kaç satırın izleri görüldüğüne göre, lâyihanın eksik olduğu söylenebilir. Ancak bu durumu ile daği büyük önem taşıyan lâyihayı hazırlayanlardan Münif Paşa esas metni yazdığı için, Ali Emîri Efendiden bugüne kadar, rapor onun adına izafetle anıla gelmiştir. Metne eklenen Edhem Pertev Paşa'nın fikirleri yer yer, esas metindekilere nisbetle daha ilerde ve daha kesindir. Yalnız dikkati çeken nokta, Edhem Pertev Paşa'nın fikirlerini, metinde hiçbir yeri bozmadan ve çıkarmadan çoğunca seci yaparak yerleştirmiştir. Âli Paşa'nın tashihlerine ise lâyihanın ancak ilk üç sayfasında rast gelinmektedir. Bu düzeltmelerde Âli Paşa'nın eski eserlere, diğerlerine bakarak, daha bağılı olduğu sezilmektedir.

Lâyihanın esas nüshası nerededir? Sadrazam tarafından padişaha da takdim edilmiş midir ve lâyiha üzerine herhangi bir işlem yapılmış mıdır? Henüz bu soruları karşılayacak bir bilgi elde mevcut değildir. Bununla beraber günümüzdeki Bayezit Devlet Kütüphanesi'nin kuruluş hazırlıklarının başladığı yıllar dikkate alındığında¹⁰; devlet eliyle kurulan bu ilk kütüphane-

¹⁰ Muzaffer Gökman: *Bayezit Umumi Kütüphanesi -Restorasyondan sonra yeni hüviyetiyle-*, "Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni", Cilt: V, Sayı: 2, S. 149-150

mizin temellerinin belki de Münif Paşa lâyihasına dayandığı düşünülebilir, ve lâyihada üzerinde durulan noktalar şöylece özetlenebilir:

1 - İstanbul'da eskiden sultanlar ve hayır sahipleri tarafından kurulmuş kırk kadar kütüphane bulunduğu, bunlarda İslâm bilginlerinin pek çok nefis eserinin yer aldığı, İslâm toplumu için bir şeref olan bu kütüphanelerdeki eserlerin çoğunun dinî, pek azının fennî olduğu ve bunların devrin yapı ve ihtiyacına uymadığı, medenî memleketlerdekine kıyasla faydalı fenlere dair kitap bulunmadığı..

2 - Halkın ilim ve irfan öğrenmenin, sanatta gelişmenin nedenlerini aramağa başlamasıyla, Darü'l-Fünun'un ve çeşitli maarif ve sanat mekteplerinin açılmasıyla, yeni ilimler erbabının artmasıyla kütüphane ihtiyacının çoğaldığı, kütüphane koleksiyonlarının süratle tamamlanması gerektiği, şehrin çeşitli semtlerine dağılmış olan kütüphanelerdeki koleksiyonların da bir yerde topluca bulunmadıkları, okuyucuların özel kütüphanelerde görüp okumak istedikleri kitapları bulmakta güçlüğüne uğradıkları..

Lâyihanın başlarında tesbit edilen bu durumun düzeltilmesi ve eksiklerin giderilmesi amacıyla bir dernek kurulmuş, durum nedenleriyle, belgelerle incelenmiş, İstanbul'un uygun bir yerinde, bütün halka açık bir "Millet Kütüphanesi"nin inşa edilmesi hususunun sadrazama arzı öngörülmüştür. Kütüphane gerek yapısı, gerekse yönetimi bakımından yeni bir düzende kurulacaktır. Bina için tesbit edilen yer, Çenberlitaş'ta o zamanki Osmanbey Matbaasının bulunduğu yank Elçiler Hanı arsasıdır. Bir yabancı mimara yaptırılmış bulunan kütüphane plânı da lâyiha ile birlikte sadrazama arzedilmiştir. Binanın 20.000 altına mal olacağı hesap edilmiş, Osmanlı malyesinin içinde bulunduğu çıkmaz bilindiğinden, İstanbul ve diğer illerden toplanacak bağışlarla kütüphanenin inşa edileceği, bu yardıma her sınıf halkın, yabancıların bile memnuniyetle katılacakları, kitapların bina tamamlandıktan sonra müsait vasıtalarla sağlanabileceği ifade edilmiştir. Lâyihanın sonunda tasavvurları gerçekleştiğinde sağlanacak faydalar belirtilerek tekliflerinin kabulü istenmiştir.

Şu duruma göre lâyihadaki ana fikir bir "Millet Kütüphanesi"nin kurulması teklifidir. Eğer "Millet Kütüphanesi" tabirindeki maksadın "Millî Kütüphane" demek olduğu kabul edilirse, memlekete bir millî kütüphane kazandırma teşebbüsünün seksen-doksan yıllık bir geçmişi bulunduğu ortaya çıkar¹¹. Ancak teşebbüs bir fikir olarak kâğıtta kalmış, uzun yıllar boyu ger-

¹¹ Millî Kütüphane'nin kurulması konusunda diğer bir habere uzun bir zaman aşımından sonra 21 Haziran 1911 gün ve 10854 sayılı "Tercüman-ı hakikat" gazetesinde

çekleşmemiştir. Bu adı taşıyan bir tesis yaptığını iftiharla söyleyen Ali Emiri Efendinin kütüphanesine gelince, bu, eski vakıf kütüphanelerimizin yirminci yüzyıl başlarında kurulmuş bir örneğinden başka bir şey değildir.

Sadrazam Sait Paşa'nın çabalarıyla 1882 yılında kurulan Bayezit Umumi Kütüphanesi ise, bir bakıma lâyihada teklif edilen kütüphane tipine yaklaşılmaktadır. "Bayezit Umumi Kütüphanesi -Restorasyondan sonra yeni hüviyetiyle-" adlı eserin başlarında¹² bildirilen nedenler yüzünden, o zamanlar kendinden bekleneni veremediği için, 1909 Kasımında devrin sadrazamına sunulan diğer bir lâyihada bir "Kütüphane-i Osmanî"nin kurulması teklif edilmiştir. Mısır Meclis-i Nüzzar Kâtib-i Sanisi bibliyografya uzmanı Ahmed Zeki Bey tarafından Sadrazam Hilmi Paşaya takdim edilen ve "Dersaadet Umumi Kütüphanelerinin tanzim ve tensikına dair Sadrazam Hilmi Paşa Hazretlerine takdim olunan tahrir" başlığını taşıyan bu rapor, Münif Paşa lâyihasından en az kırk yıl sonra düzenlenmiştir¹³.

Tahrir 1909 yılında bir sütunda Arapça, diğerinde Türkçe metni kapsayan iki sütunlu 25 sayfalık bir risale halinde eski harflerle bastırılmış, metnin yeni harflerle neşrini "İstanbul Kütüphaneleri hakkında 48 yıl önce zamanın sadrazamına sunulmuş bir rapor" adı altında Adnan Ötügen yapmıştır¹⁴. Ahmed Zeki Beyin tahriri, Münif Paşa'nın lâyihası ile karşılaştırıldığında sonuç tahririn lehinedir. Tahrir daha detaylı, daha geniş hazırlanmış, başta İstanbul kütüphanelerinin o günkü durumları hakkında toplu bir bilgi veril-

rast gelmiştir. "Kütüphane-i Milli" başlığını taşıyan bu haberde şöyle denilmektedir: "Maârif Nezareti Kütübâneler idâresi, Kütübâneler-i Milli'mizi tezyin edecek olan âsârın fihristini tanzim etmekle meşgûldür. Malûmat-ı mütemmimemize nazaran, şimdiye kadar kayd olunan âsâr otuz bin olup mecmû'u yüzelli bin cild teşkil etmektedir. Bu kitâblar Türkçe, Arapça ve Fârisî olup ekserisi pek kadîmdir. Yıldız Kütübâneleri'nde bulunan otuzbeş bin kütüb-i cedide bunlara ilâve edileceği gibi pâ-yi tahtan muhtelif kütübânelerinde bulunan seksen bin cild kütüb-i ecnebiyye ile mesâ'il-i şarkiyyeden bâhis yirmi-beş bin cild kütüb-i Fransevîyye de ilâve olunacaktır. Bu âsârın muhafazası için Maârif Nezâreti cesim bir binâ inşâ ettirmek niyetinde olup bunun için gelecek sene-i ictimâ'iyede Meclis-i Mebûsân'dan seksen bin lirahk tahsisât talep edilecektir. Kütübâneler-i Milli binâsı Bâyezid meydânında inşâ olunacaktır".

¹² Makale daha önce broşür halinde bastırılmıştır. "Bayezit Umumi Kütüphanesi". İstanbul 1956 Maarif Matbaası. 20 S.8° 16 S. resim ve 1 plân.

¹³ Ahmed Zeki: *Dersaadet Umumi Kütüphanelerinin tanzim ve tensikına dair Sadrazam Hilmi Paşa Hazretlerine takdim olunan tahrir*. İstanbul 1325 H.(1909 M.) Matbaa-i Ahmed İhsan. 25 S. 4°

¹⁴ Adnan Ötügen: *İstanbul Kütüphaneleri hakkında 48 yıl önce zamanın sadrazamına sunulmuş bir rapor*. Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, 1956, Cilt: V, Sayı: 3, S. 206-226.

dikten sonra, ondört bölüme ayrılan 96 maddede “Kütüphane-i Osmanî”nin kurulması, idaresi, hariçteki benzerleriyle ilgilenmesi, kitaplarının yerleştirilmesi, umumî fihristinin düzenlenmesi, açık bulunacağı gün ve saatler, kütüphaneye nasıl girileceği, okuma salonu, kitap sergisi, kütüphane dışına ödünç kitap verilmesi, fotoğraf atölyesinin tesisi, kütüphanenin genişleyip gelişmesi, revizyonu, bütçesi gibi konular üzerinde durulmuş, takririn sonunda bazı fiş ve formüler örnekleri sıralanmıştır. Lâyihayla takririn aşağı yukarı birleştiği noktalar, başlarında yer alan İstanbul kütüphanelerinin o zamanki durumu, yeni bir kütüphane kurulmasının gerekçesi, ve bu kütüphanenin gerek yapı, gerek yönetim bakımından yeni bir düzende olacağı hususlarıdır. Kurulmaları teklif edilen kütüphanelerin gerek yapı, gerekse yönetim bakımından yeni bir düzende olacakları hususu lâyihada bir cümlede ifade edildiği halde, takrirden 96 madde halinde verilmiştir. Lâyiha için önemli bir nokta, binanın mutlaka kurulmasının istenişi, yerinin, hattâ plânının ve gelir kaynaklarının tesbit edilmiş olmasıdır. Takrirden yeniden inşa edilecek binanın nasıl olması gerektiğine birkaç satırla dokunulmaktaysa da, yeni bina konusunda pek de ısrar edilmemektedir. Dikkati çeken bir bahis de yeni kurulacak kütüphanelerde, o zamana kadar alışla gelmiş, ilerleyen devrin yapı ve havasına uyamayan ilim ve fenlerin dışında, yeni bilimlere dair kitapların gerekliliğinin anlaşılmış oluşudur.

Ahmed Zeki Bey’in takririne göre, pek çok eksikleri bulunmasına, kısa, detaysız ve ilkel oluşuna rağmen Münif Paşa lâyihası yine de kütüphanecilik tarihimiz bakımından önemli bir belgedir. Özellikle bu konuda ilk rapor oluşu¹⁵ değerini daha da arttırmaktadır.

¹⁵ Rusçuklu Osman Bey-zâde Ali Fethi Beyin “*El-Âsârü'l-aliyye fi haza'ini'l-kütübi'l-Osmaniyye*” –tek yazma nüshası Bayezit Devlet Kütüphanesi No. 5092 ve 5093 de, bunlardan alınan filmi Millî Kütüphane M.F.A. No.A 2333 dedir.- adlı eseri ile Hacı Bey-zâde Ahmed Muhtar’ın 1 Mart 1333 tarihli raporu ile “*İstanbul Kütüphanelerinin henüz mahv olmayıp mevcut kalan kısmı ve enkazını gösteren cedveldir*” başlıklı iki risaleciği daha sonraki yıllara aittir.